

PETDESET LET PO PESNIKOVI SMRTI

Odmevnost petdesetletnice smrti Srečka Kosovela v naši javnosti je ponovno potrdila, da zadnja beseda o vrednosti njegove pesmi še ni izrečena, prav tako še ni dokončno pretehtana njegova kritiška misel. S svojim delom (poezijo, kratko prozo) Kosovel ni več neznanka, tik pred izidom so tudi njegovi članki, pisma in drugi zapisi. Generacija njegovih sodobnikov, živo navzoča v naši kulturi, lahko ob njih preverja svoja doživetja in spoznanja, pa tudi spomine, mlajše generacije imajo prav takó možnost, da povedo svoje, kajti Kosovel — to postaja vse bolj očito — ni statična vrednota, ujeta v bolj ali manj razvidno preteklost, temveč dovolj vznemirljiv izziv našemu trenutku, priložnost in spodbuda, da z razčlenjevanjem umetniškega in miselnega v njem tehtamo tudi sebe in razrešujemo sedanje dileme slovenske kulture, njenega mesta v družbi in še marsičesa, kar nas od nekdanj pod metaforo umetnosti muči in spodbuja. Uredništvo je prepričano, da so s tako mislijo pobujeni tudi pričujoči prispevki, strani revije pa bodo tudi v prihodnje odprte vsakomur, ki bi svoje poglede na Kosovela, ali ob njem, želel javno izraziti ali soočiti s pogledi in mnenji drugih.

Dimitrij
Rupel

Družbene dileme v tekstih Srečka Kosovela

Ena glavnih družbenih dilem Slovencev v dvajsetih letih tega stoletja je bila dilema med:

1. starimi *narodnoobrambnimi* in
2. novimi, znotraj naroda spopadajočimi se razrednimi oz. *socialno priostrenimi* vrednotami.

Srečko Kosovel se je znašel na prizorišču, ki je imelo po svoje še zameglene, ponekod pa že jasno vidne oblike. Po veliki vojni so bili mladi slovenski akademiki, ki so se zbrali okrog Mladine, nekoliko »nepripravljeni« in »disorientirani«:

»Del mladine se je oklenil starih gesel, ki pa nikakor ne odgovarjajo zahtevam današnjega časa, drugi del se je vrgel brez premisleka v najhujši ekstrem v znak protesta proti onim, ki povzročajo nezadovoljstva v širokih masah delovnega ljudstva...« (Š.T.Š., *Mladina I* /1924/, str. 17)

Med zapisi iz tistega časa najdemo poleg ognjevitih pozivov k odpravi nacionalizma tudi raznežene hvalnice slovenskega kmetištva, vabila k vrnitvi »k svojim očetom-oratarjem«, »v naročje matere-zemlje«, k oblikovanju »narodne filozofije«. Dilema, ki smo jo omenili zgoraj in ki je nedvomno vodilna — recimo v očeh Srečka Kosovela — vendar še ni povsem stabilna, vrednote »mase delovnega ljudstva« se razblinjajo v domačijskem sentimentu in pod površino se še močno kažejo težnje k preprosti narodno-budniški ideologiji.

Mladina, v katere drugem letniku je tako silovito sodeloval Srečko Kosovel, je bila mesto, kjer so se po logiki stvari javljale najbolj priostrene ideje: če morda ni bila na sami konici družbenega dogajanja, je bila prav gotovo na konici tedanje ideološke produkcije. Seveda je ta inteligenca čutila pomanjkanje: ob tem, da je bila na konici, ji je manjkala nekakšna »družbena osnova«. Tu in tam, morda zaradi sprotne narave uredniškega in publicističnega poslovanja, zaradi slabe družboslovne izobrazbe, zaradi nerazvitosti družbenega položaja sploh ali pa zaradi preproste vere urbanizirajoče se generacije naletimo na čustvene izlive, kot je razmišljanje avtorja Š. o inteligentih, ki so »izšli iz kmetov«:

»Inteligent kmečkega pokolenja je moralno obvezan, da se zanima za usodo onih, ki so mu omogočili doseči stopnjo inteligenta in ugoden družbeni položaj.«

(Ibid., str. 61)

V načelu pravilno gledanje na povezanost in historično določenost družbene strukture se vendarle izteče v dokaj preprosto *kulturiregersko* vizijo, ki opazuje razvoj družbe in naroda kot postopno, od nižjih k višjim oblikam stremečo organsko rast. Poudarek je na pozitivnem *dodajanju*, ne na konfliktih in *razlikah*. Zato tudi najdemo v istem — prvem — letniku Mladine dokaj reakcionarno razmišljanje o komunizmu (članek »Komunistično gibanje na naših srednjih šolah«), ki pravi, da bi »boljševiški prevrat« prinesel med drugim narodno smrt. Dijaki naj ne izgubljajo časa z nehvaležnim politiziranjem, ustanavljajo naj si »prosvetne krožke«, kjer se bodo ukvarjali »z literarnimi, narodnogospodarskimi in podobnimi vprašanji« (ibid., str. 90).

1925
Drugi, Kosovelov letnik Mladine, pomeni zarezo v marsikaterem pogledu. Manifest te zareze je podan takoj v Kosovelovih »Uvodnih besedah« v prvi številki drugega letnika, torej leta 1925. Prvič se srečamo s poudarjanjem *dela nasproti mirnemu gledanju*. Delo pa ima za Kosovela poleg očitnega *akcijskega* tudi *ekonomski* pomen, saj v neposredni bližini izpostave dela kot rešilnega koncepta za Slovence piše o *gospodarskem humanizmu*, ki ne *prenaša sentimentalnega humanizma*. Prenos poudarka v ekonomijo v zvezi z delom ne more pomeniti drugega kot zahtevo po kritični analizi gospodarskega položaja, ne z vidika pomilovanja tistih, ki so prikrajšani ali izkoriščani, temveč z vidika njihovega delovnega deleža in pravic, ki iz tega izhajajo. Tu se Srečko Kosovel, še vedno v zvezi z vprašanjem dela in gospodarskega humanizma, obrača k slovenski kulturi, ki je po njegovem mnenju »*izgubila stik z življenjem*«. Lahko bi rekli, da je tu naš avtor obsodil slovensko kulturo, da ne more in ne zna razumeti družbene resničnosti,

da, preprosto povedano, ni tisto mesto, s katerega bi bilo mogoče voditi ali presojati družbo:

»Mesto, da bi se mladi slovenski kulturni delavci enoglasno uprli proti obstoječim krivicam in nizkotnostim življenja, so se umaknili, kamor spadajo: v k o t.« (Mladina II, str. 2)

To Kosovelovo stališče je nedvoumna polemika s konceptom inteligence in kulture kot sektorja, kjer se je mogoče narcisoidno ukvarjati »z literarnimi . . . in podobnimi vprašanji«. Seveda prinaša Kosovelova »aksijska«, »produkcija« (ni naključje, da govori o kulturnih *delavcih*) usmeritev celo vrsto problemov, ki se med drugim kažejo v samih pesniških »produktih«. Kosovel je to misel variiral in ponovil še na dveh mestih: v »Krizi« (»razlika med vsebino in obliko v umetnosti izgine za vselej v muzej estetikov«) in v »Umetnosti in proletarcu« (»zakaj bi ti delavci ne mogli ustvariti . . . nove kolektivne umetnosti«), vendar je avtor teh vrstic o teh variacijah poročal že na drugem mestu (Srečko Kosovel in vprašanje družbene resničnosti«, *Delo*, 23. oktobra 1976) in ugotovitev ne kaže ponavljati.

Pomudimo se pri nekem še posebno izpostavljenem in za slovensko literarno produkcijo povsem novem elementu v Srečku Kosovelu, pri vprašanju *tehnike*, ki je po pesnikovem prepričanju hkrati mesto, s katerega je mogoče voditi in osvoboditi svet, in mesto, kjer se človeška razmerja spreminjajo v mehanične, odtujene odnose. Tehnika je za Kosovela pojav prvorazredne narave: v njenem znamenju se odloča usoda človeka, ali bo postal gospodar ali suženj; ali bo človek z njo obvladal svojo zaostalost in bedo (v tem smislu se ponuja kot posebno aktualna rešitev tudi v slovenskih razmerah), ali pa bo ravno zaradi nje postal še bednejši.

Mnenje pisca teh vrstic je, da je Kosovel podobno kot številni njegovi sodobniki v drugih državah pa tudi doma (Podbevšek) v utripanju novega tehniškega časa videl možnost za prekinitev starih dilem, možnost, ki na trenutke dobiva revolucionarne razsežnosti. Pred njim se je v vseh teh bleščečih pojavih odprl nov svet. Naglica, hrup, drznost, nove energije, polet, fantazija . . . ponudile so se nove in nove možnosti pesniške igre in oblikovanja drugačnih pogledov na svet. Avtomobili, kozmos, atom, brzovlak, aeroplan, dinamika . . . vse te besede, ki jih je večkrat zapisal Kosovel v svojih pesmih — ob drugih, tujkah in sestavljenkah, ki butajo ob tradicionalno slovensko literarno uho — pričajo o očaranosti in prevzetosti. V *Jeseni* imamo značilen opis novega občutja, pogojenega z družbenimi in tehničnimi inovacijami tedanjega časa. Ko beremo to pesem, imamo vtis čutnega razkošja, nemara celo pretirane zgovornosti in nakopičenosti podob, ki silijo ena v drugo, se spopadajo, uničujejo, naraščajo v stiku . . . pravo dekadentno preobilje, zanesenjaštvo. V pesmi, ki smo jo izbrali za primer, pa najdemo med drugim tudi razlago, ki nekako sociološko utrjuje in utemeljuje navdušenje nad razširjenim obzorjem:

»Nebo ni mistika,
ampak PROSTOR.«

V *Kalejdoskopu*, ki je podobno nabrekel od svobodnih občutkov, najdemo še eno pojasnilo:

»Revolucija angelov.«

Nenadoma je pesnik našel nove rešitve, nove odgovore, nov svet, ki preplavi vse prejšnje dileme, vse zastarele ideje in koncepte; angele in stare duhove, med njimi nacionalizem, je treba vreči v staro šaro. Kar je bilo včeraj še skrivnost, se je danes pojasnilo. Med drugimi žrtvami novih spoznanj pa je tudi poezija sama, ali kot pravi Kosovel v Jeseni:

»Moderna lirika propada.
2000 metrov v zraku
perspektive ni več,«

Tehnika, beseda, ki jo uporabljamo, da bi označili množico besed, ki jih Kosovel uporablja v zvezi z »modernimi« civilizacijskimi pridobitvami, mora postaviti v vprašljiv položaj tudi pesnjenje samo, saj v revolucionarnih časih izginjajo razlike med pesniki in »običajnimi« ljudmi, med vsebino in obliko, med pesmijo in resničnostjo — kot to dovolj zgovorno razlaga v člankih sam Kosovel. In ne samo v člankih; v pesmi *Rime* dosledno svojim dognanjem izjavlja, da so rime izgubile svojo vrednost in da niso prepričevalne.

Pred kakšnimi dilemami tedaj stoji Srečko Kosovel, če hoče ostati zvest misli o odrešujoči vlogi tehnike? Zabrisal je čez krov nacionalizem, klerikalizem, misticizem, sentimentalni humanizem, strpnost, domači zdravi razum . . . skratka, vse slovenske arhetipične variable, vse tradicionalne glose, tabuje . . . na koncu pa še poezijo, za katero je vedel, da je bila tem sestavinam slovenske duše zvesto asistirala. Seveda menim, da ni mogoče doseči soglasja — kaj šele v okviru takšnegale članka — o vprašanju, ali je mislil poezijo nasploh. Mnenje pisca teh vrstic je, da je Kosovel imel v mislih poezijo nasploh. Razloge za takšno mnenje naj ponazorijo tale vprašanja:

1. kaj je bistvo Kosovelove formalne malomarnosti in neurejenosti, ponekod tudi protislovnosti?
2. zakaj ni Kosovel navkljub svoji programatični drznosti in neustavljivosti poskušal objaviti svojih Integralov oziroma Konsov?
3. kako to, da najdemo med pesmimi iz istega časa tako različne oblike in izhodišča?
4. kako, da je Kosovel kljub opisani dilemi bil (svoji okolici, prijateljem, nemara sam sebi) in je slovenskemu bralstvu tipični orfej, nežni, zasanjani, »kraški« pesnik?

Ne da bi hotel na vprašanja z gotovostjo tudi odgovoriti, seveda mislim, da za vse ne morejo biti krive znane uredniške in zapuščinske peripetije, ki bi zavestno zatirale eno pesnikovo lice in nam vsiljevale drugo.

Kaže, da se je Kosovel pod pritiskom opisanih dilem vdal in deloma tudi zlomil. Nič ni pomagalo: moral je opustiti svoje teze o kolektivni umetnosti in o zlitju vsebine z obliko, moral je zanikati svoje navdušenje nad tehniko. Njeno moč in delovanje je preskusil na lastni koži: ni mu dovoljevala biti pesnik. Konec koncev se je vse grmenje spremenilo v ponižen dežek, tehnična in socialna revolucija je ostala zunaj slovenskih dežela, napovedovala se je, vendar je Slovence sramežljivo obšla. Na Slovenskem

tla za nov svet še niso bila zrela: akcija je ostala zaprta v literaturo. Literatura je slavila novo čudno zmago: afirmirala se je na račun socialne nepremičnosti. Kosovelova pesem *Ljubljana spi* prav dobro kaže sledove te čudne zmage. Po eni strani lahko pesem razumemo kot srečno, po drugi kot nesrečno. Varianta I: Evropa umira, Ljubljana se za to ne meni, zato ostane živa. Varianta II: Evropa umira, vendar z njeno smrtjo prihaja »novo človečanstvo«, »prihajamo z orkanom«... Ljubljana pa je za te spremembe neobčutljiva, spi, torej je Ljubljana tista, ki je v resnici mrtva.

Sredi te miselne megle in shizofrenosti se končno oblikuje nov sklep, ki je na moč prikladen slovenskemu literarnemu ambientu. Razložen je v pesmi *Kons*:

»Ljudi se ne da mehanizirati.
V mehaniki ni kulture.
...
Človek ni avtomat.«

V Kosovelovem času ti problemi niso bili povsem neopaženi. Da bi jih nadrobno ponazorili, bi morali zarezati v marsikatero literarno zgodovinsko rano, med drugim bi se najverjetneje morali ukvarjati s peripetijami in ideološkimi bitkami okrog *Rdečega pilota* in Podbevškove poezije. Po svoje dokazuje nivo literarne (ali politične) razprave v tistem času kolektivni intervju, ki ga je v *Domu in svetu* leta 1927 objavil Janko Traven (»Obraz mlade slovenske literarne generacije«) in v okviru katerega je nastopil tudi Josip Vidmar. Ta je izjavil tole:

»Nujno bomo našli trdno pot iz vseh komplikacij našega življenja. Mislim, da je potrebno, da uravnovesimo svoje misli v zavesti, da imamo — majhen narod, kakršen smo — velike duhovne, to je kulturne naloge, kakor imajo veliki narodi velike politične, to je civilizatorične naloge. Smatram našo kulturno nalogo za izredno veliko.« (DS, 1927, str. 90)

Prispevek k branju Srečka Kosovela

Ace
Mermolja

Ob petdesetletnici Kosovelove smrti smo znova pričeli z razpravo o njegovi zapuščini. *Integrali* ostajajo središče pozornosti, saj so predmet odobravanja in sporov, navdušenja in dvomov. Ugotovitev, da Kosovelovega dela še nismo dovolj preštudirali, je splošen predznak naših pogovorov. Literarni zgodovinarji in kritiki se sicer lotevajo pesmi »kraškega mladeniča« z nabrušenim orodjem in orožjem, javnost kljub temu vztraja pri Kosovelovi uganki. Skrivnostna pesnikova krona je spletena iz več vzrokov. Kosovel je s svojo zgodnjo smrtjo, s slutnjo po neizbežnem,